(Працяг. Пачатак у №№ 67-68, 76-77, 120, 123-124, 126).

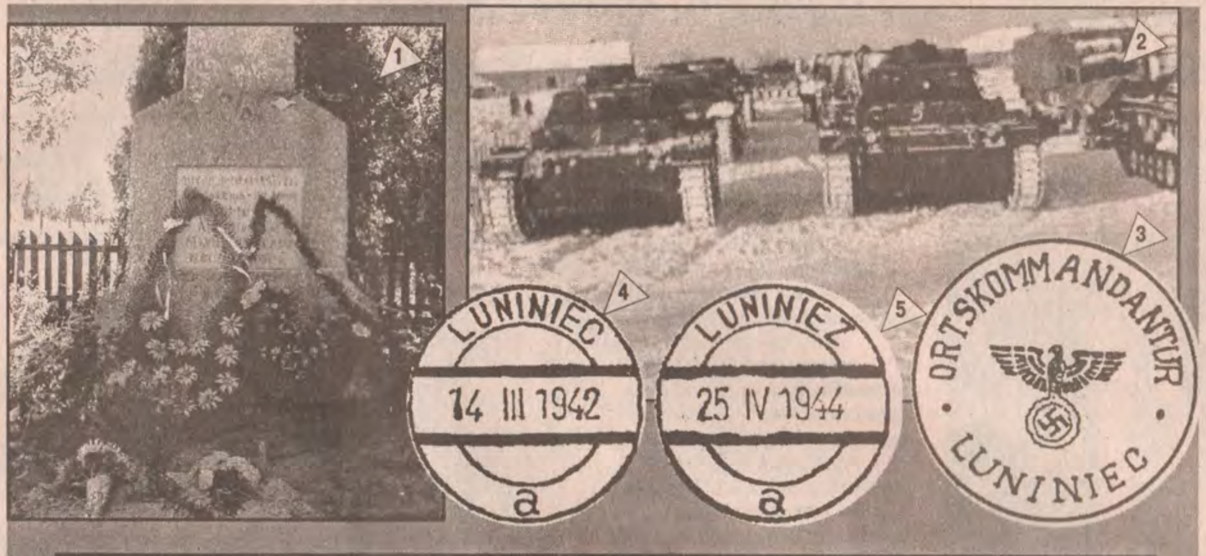

АКУПАЦЫЯ

(10.07.1941-10.07.1944)

Пачаліся масавыя вывазы моладзі і цэлых сем'яў на прымусовую працу «на карысць трэцяга рэйха». Тых, каго ўганялі ў Германію, прывозілі на вазах, аўтамабілях прама на станцыю і, акружыўшы эшалон жандармамі, сабакамі, паліцыяй, заганялі ў вагоны. Гэтыя акцыі суправаджаліся жудаснымі сцэнамі развітання ўганяемых з бацькамі, роднымі. Іншы раз, калі людзей было недастаткова для аднаго эшалона, у чаканні папаўнення іх па некалькі дзён трымалі ў недабудаванай школе па вуліцы Чырвоная. Тады яна была ацэплена салдатамі вермахта. І заўсёды пры ўгоне людзей у Германію прысутнічала вышэйшае кіраўніцтва раёна, часцей за іншых – «Пушынка». Вываз працягваўся ўвесь перыяд акупацыі. Апошні эшалон з Лунінца з «рабамі з усходу» быў адпраўлены 8 ліпеня 1944 года.

1 кастрычніка 1943 года па горадзе хутка распаўсюдзілася вестка, што акупанты паляць Меляснiцу. І сапраўды, над лесам, каля якога знаходзілася вёска, у неба ўзнімаліся чорныя клубы дыму. Жыхары канца Чырвонай вуліцы залазілі на дахі дамоў і дрэвы, імкнучыся ўбачыць, што адбываецца ў Мелясніцы. Некаторыя хацелі падыйсці да вёскі па дарозе на Вульку 1, узабраўшыся на чыгуначны пінскі насып. Але паліцыя і жандармерыя не толькі не выпусціла людзей з горада, але і пад пагрозай збіцця ці арышту прымушала злазіць з дахаў і дрэў, разганяла натоўп. Глухія выстрэлы, ледзь чутныя, даносіліся да ўскраіны Лунінца. У тыя гады горад заканчваўся тут жа, у метрах 15-20 за агароджай каталіцкіх могілак. Тут стаяла некалькі невялікіх хатак, а далей, да Мелясніцы, было роўнае поле і два чыгуначныя насыпы, так званыя стары і новы пінскі пуць.

Бліжэй да вечара лунінчане ўбачылі вынікі фашысцкага разбою. У горад павольна ўехаў цэлы абоз падвод на чале з брычкай «Пушынкі», які суправаджаўся паліцаямі і жандармерыяй, а таксама, акрамя салдат вермахта з рамонтнага батальёна, дапаможныя работы выконвалі ваеннапалонныя. Яны жылі ў адным з дамоў былога гета на вуліцы Акружной, абнесеным высокай агароджай з калючага дроту. На другія работы гэтых ваеннапалонных не бралі. У гэтым лагеры іх было чалавек 50. Харчаваліся вельмі дрэнна. Рэжым быў не вельмі строгім, таму іншы раз, асабліва летам, ваеннапалонныя хадзілі па навакольных дамах «пабірацца», іншы раз пілавалі і секлі дровы, іншы раз прапаноўвалі ў абмен на ежу разнастайныя пацеркі і цацкі, выробленыя з дрэва.

Усе вулічныя хлопчыкі пастаянна хадзілі глядзець, як рамантуюцца аўтамабілі. Заўсёды прыносілі з сабой садавіну ці агародніну. Аднойчы я пазнаёміўся з маладым ваеннапалонным. Былому выхаванцу дзіцячага дома з-пад Харкава, былому чырвонаармейцу-махта, якія ехалі ў водпуск з фронта. Для афіцэраў у горадзе былі гасцініцы.

Акупанты не заўсёды будавалі патрэбныя ім для карыстання аб'екты, часцей прыстасоўвалі існуючыя ўжо будынкі. Яшчэ ў канцы 30-ых гадоў на вуглу вуліц Чырвоная і Акружная, дзе цяпер стаіць вялікі шматпавярховы дом, быў пабудаваны гарэлачны склад. Узведзены, дарэчы, па «апошняму слову тагачаснай тэхнікі» - з гафрыраванага ацынкаванага жалезнага ліста, на каменным фундаменце, з цаглянай падлогай, паўкруглым дахам, рассоўнымі дзвярыма. Да 1939 года на складзе, які ў народзе празвалі «манаполька», захоўваліся запасы спіртных напояў. Пасля падзей верасня 1939 года савецкія ўлады звезлі сюды яшчэ з усяго раёна запасы папірос і тытуню. У чэрвені-ліпені 1941 года «манаполька» была амаль цалкам разрабавана.

Восенню 1941-га года акупанты трагічна. Пра гэта тады не думалі, не надавалі значэння словам папярэджанняў і забарон сваіх бацькоў. І калі ў аўтамабілі праходзячай праз Лунінец вайсковай часці, які спыніўся каля варот нейкага дома, а ехаўшыя ў ім афіцэры выйшлі адпачыць, хтосьці з хлопчыкаў выяўляў пакінуты трохкаляровы ліхтарык, пачак цыгарэт ці шафёрскі партсігар-аўтамат для згортвання самакрутак, ці трубачку цукерак «Бон-бон», то прыкладвалі ўсе намаганні, каб убачанае неяк забраць. Удавалася нават «канфіскаваць» нямецкі салдацкі набор інструментаў і прылад у металічнай скрыначцы для чысткі вінтоўкі. Ухітраліся каля царквы адвінціць фару з разбітага матацыкла, вывінціць лямпачкі (яны былі асаблівай доўгай формы) з указальнікаў павароту (яны мацаваліся на шафёрскіх кабінах, а на легкавых – на стойцы паміж пярэдняй і задняй дзверцамі) на аўтамашынах. ...

...жа зялёных і ружовых абгортках з чорнай паласой, крэм – у тых жа цёмнасініх круглых каробачках, і лекі з тым жа, што і сёння, кружочкам, у якім кружком напісана назва фірмы.

Аднавілі работу пасля савецкага перыяду і два лунінецкія рэстараны – зразумела, толькі для «паноў арыйцаў» і іх памагатых.

У тым жа будынку (на цяперашняй вуліцы Фрунзе), што і да вайны, пачала працаваць пошта. На чале яе немцы паставілі лунінчаніна Гінтаўта – ён працаваў і пры Польшчы, і пры Саветах. У лютым 1942 года акупанты арганізавалі так званую «службовую нямецкую пошту». Яна абслугоўвала толькі акупацыйныя ўлады – як ваенных, так і грамадзянскіх нямецкіх чыноўнікаў, а таксама розныя ўстановы, фірмы і г.д. Мясцовыя жыхары маглі карыстацца звычайнай поштай, аплочваючы паслугі. Простае пісьмо каштавала 12 пфенінгаў, паштовая картка – 6. Прадаваліся маркі выключна з партрэтам Гітлера і надпячаткай «Ukraine» – спецыяльна для рэйхскамісарыята «Украіна». Дарэчы, акупацыйныя ўлады доўгі час не маглі вызначыцца, як пісаць назву горада: «Luniniec» ці «Luniniez». На ваенных картах, у геаграфічных атласах, на розных штампах (гарадская бальніца, 1944), пячатках камендатуры (1944) назва горада пісалася дваяка ***(здымак 3)***.

У захопленым гарадскім аддзяленні сувязі акупанты знайшлі ў рознай маёмасці, не знішчанай у перыяд 1939-1941 гадоў, стары польскі паштовы штэмпель. Некалькі перарабіўшы яго, нямецкая пошта выкарыстоўвала штэмпель увесь перыяд акупацыі. У адной з кніг пра дзейнасць нямецкай пошты на акупіраванай тэрыторыі СССР, выдадзенай у Германіі ў 70-ыя гады, паведамляецца, што нямецкая пошта ў студзені 1944 года прыняла рашэнне назву горада Лунінец пісаць праз «z», аб чым сведчыць і перароблены паштовы штэмпель ***(здымкі 4,5)***.

Ужо ў кастрычніку 1941 года акупацыйныя ўлады на чале з бургамістрам Якубікам ...

вольна уехаў цэлы абоз падвод на чале з брычкай «Пушынкі», які суправаджаўся паліцаямі і жандармерыяй, а такса-ма салдатамі вермахта. На падводах ляжала нарабаванае ў жыхароў Мелясніцы дабро: вузлы з радзюжак, бочкі невялікія і вялікія – з зернем, куфры, мяшкі з бульбай, скрыні з курамі і шмат іншага. Да кожнай падводы былі прывязаны коні, каровы, козы, паліцаі падганялі дубцамі збіўшыхся ў гурт авечак. Гледзячы на гэты караван смерці, людзі здагадваліся, што адбылося ў Мелясніцы. Такія абозы і раней уязджалі ў горад, і лунінчане ведалі: калі падводы з нарабаваным дабром суправаджаюць паліцаі, значыць, – дзесьці расстралялі бязвінных ахвяр, дзесьці спалілі чарговы хутар ці вёску.

Вартаўнікі, акружыўшы спаленае паселішча, не падпускалі туды родных і блізкіх загінуўшых. І толькі праз некалькі дзён на папялішча на месцы Мелясніцы прыйшлі людзі і жахнуліся ад убачанага. Жахнуліся ад здзейсненага катамі, на пражках ваенных рамянёў якіх быў ілжывы надпіс «З намі Бог». Яны прынеслі жыхарам Лунінеччыны не хрысціянскі мір і лагоду, а знішчэнне і смерць ***(на здымку № 1 – помнік бязвінным ахвярам у адноўленай Мелясніцы)***.

У канцы 1942 года ў горадзе паявіліся некалькі вялікіх рамонтных майстэрань, у якія звазілася разбітая на франтах вайны нямецкая тэхніка.

Майстэрня па рамонту матацыклаў была размешчана ў пажарным дэпо каля царквы. Увесь двор, навакольныя вуліцы і свабодная пляцоўка каля храма былі застаўлены разбітымі матацыкламі ўсіх еўрапейскіх марак. Лёгкія і цяжкія, з люлькамі і без, – увесь гэты набіты кулямі і асколкамі металалом знаходзіўся пад адкрытым небам і амаль не ахоўваўся, да вялікага задавальнення хлопчыкаў. У кучы пабітай нямецкай тэхнікі заўсёды знаходзілі нешта каштоўнае для сябе. Аднаўляла матацыклы вялікая брыгада з рамонтнага батальёна, якім дапамагалі ваеннапалонныя.

Легкавыя і малатонныя грузавыя аўтамабілі рамантаваліся ў дзвюх майстэрнях на тэрыторыі былога гета. Тут

Былому выхаванцу дзіцячага дома з-пад Харкава, былому чырвонаармейцу-добраахвотніку Мікалаю Якавенку споўнілася толькі 17 год. Ён трапіў у палон восенню 1941 года на Украіне. Перамяшчалі па многіх лагерах, у Лунінец трапіў летам 1942-га. Мы прыносілі яму што-небудзь паесці. Аднойчы ён прапанаваў мне абмяняць вядро бульбы і тытунь на новыя нямецкія ваенныя чаравікі. Мае бацькі згадзіліся на абмен. У тыя гады амаль у кожным двары вырошчвалі тытунь. Гэта была своеасаблівая «Валюта» за працу, прадукты, рэчы і г.д. Яшчэ адзін абмен адбыўся, калі Мікалай прынёс камплект новай пасцельнай бялізны. Тады ён расказаў, што яго бацькі і браты памерлі ад голаду на Украіне ў 30-ыя гады... У 1944 годзе лагер быў ліквідаваны, ваеннапалонных некуды вывезлі.

Тут жа на тэрыторыі былога гета размяшчалася яшчэ адна нямецкая вайсковая часць, якая мела дачыненне да ветэрынарнай службы. У адным з дамоў была разгорнута палявая кавальня для падкоўвання коней, яшчэ два былі перароблены пад канюшні з асобнымі боксамі, дзе трымалі захварэўшых коней. Два разы на месяц з усіх вайсковых часцей раёна сюды прыводзілі коней. Агляд і выбракоўку рабіла цэлая камісія ваенных урачоў-ветэрынараў. Усе яны ў белых халатах вельмі пільна аглядалі коней, нешта запісвалі, нечым іншы раз мазалі асобныя часткі цела каня. Адной з працэдур была прабежка коней. Кожнага каня пад аброць павольным бегам праводзіў салдат, гаспадар каня. Пасля камісія выносіла свой прыгавор. На гэтыя своеасаблівыя агляды прыходзілі і салдаты і афіцэры, не кажучы ўжо аб жывучых побач лунінчанах.

Восенню 1942 года нямецкія акупацыйныя ўлады адабралі ў шэрагу жыхароў вуліц Чырвоная і Фабрычная агароды. За лета 1943 года савецкія і італьянскія ваеннапалонныя пабудавалі на гэтых землях ваенны гарадок - некалькі вялікіх зборных баракаў, кухню, сталовую, пункт санітарнай апрацоўкі, туалет, спартыўную пляцоўку, агарадзілі ўсю тэрыторыю шчыльным плотам, ля варот паставілі паласатую будку для варты. Тут спыняліся (рабілі перасадку) у чаканні паяздоў у Германію на суткі і больш салдаты вер-

амаль цалкам разрабавана.

Восенню 1941-га года акупанты выкарысталі закрыты, брукаваны двор склада для стаянкі палявых пякарняў. Бліскучы на сонцы металічны склад быў пафарбаваны камуфляжным жоўта-зялёна-карычневым колерам. Частку склада прыстасавалі для захоўвання гатовай прадукцыі - хлеба-булачных вырабаў, у другой частцы была абсталявана пякарня.

Штодня з варот выязджалі дзесяткі машын, якія развозілі хлеб па воінскіх часцях. Па вуліцы Шырокая (так тады называлася Чырвоная) заўсёды стаяў дурманлівы пах свежага хлеба і калі ў 1941 годзе ён не асабліва хваляваў, то ў галодных 1943-1944 гадах ад гэтага паху кружылася галава і вельмі хацелася есці. Да рэлігійных святаў - Вялікадня і Каляд, да Новага году і некаторых іншых дат, - у пякарні выпякаліся «кухены» - булкі. Хлопчыкі навучыліся красці з машын хлеб і гэтыя «кухены», асабліва зімой. На саматробных драўляных каньках мы даганялі машыну, чапляліся дротавым кручком за борт, а другім, больш доўгім дротам імкнуліся падчапіць булку хлеба ці «кухен» і, у выпадку ўдачы, хутка адчапіцца ад машыны і збегчы з дабычай. Не заўсёды гэта ўдавалася. Красці ў немцаў (хлеб ці што іншае) было небяспечнай зацеяй. Іншы раз шафёр спыняў машыну, удваіх з напарнікам выскаквалі з кабіны лавілі хлопчыка і збівалі яго. Цярпелі многія, але жаданне мець хлеб было мацней за страх. Кожны думаў, што пранясе. Іншы раз у глыбіні кузава сядзеў салдат, якога не было бачна, і тут жа біў хлопчыка прыкладам вінтоўкі. Сябар майго дзяцінства Цімафей Пракаповіч, самы смелы і адчайны сярод хлопчыкаў нашага раёна - вуліц Чырвоная, Фабрычная, Млынавая і Пінская - атрымаў пералом прадплечча ад удара прыкладам з кузава машыны. Мне пашанцавала ўсяго двойчы - «канфіскаваў» з машыны дзве буханкі хлеба. Пасля выпадку з Цімафеем кінуў гэтую справу, а сябар лячыўся ў гарадской бальніцы, за што яго бацькам давялося плаціць.

Нягледзячы ні на што, усе мы, хлопчыкі тых ваенных гадоў, адрозніваліся нейкай упартасцю, дзёрзкасцю, неабдуманасцю, безразважнасцю сваіх учынкаў, якія маглі закончыцца

стойцы паміж пярэдняй і задняй дзверцамі) на аўтамашынах. Аднойчы нават была ўзята з падваконня адчыненага акна венгерская граната. Але запаветнай марай любога з нас было выявіць працуючы акумулятар – з матацыкла ці аўтамабіля – і прынесці яго дамоў, каб мець святло. Электрычнасць часта адключалі (летам яе наогул не было). У нашым доме было тры акумулятары, і зімовымі вечарамі сям'я мела святло.

У студзені-лютым 1942 года ў Лунінцы на ўскрайку горада, дзе цяпер знаходзяцца будынкі завода «Палессеэлектрамаш», акупанты размясцілі майстэрні па рамонту лёгкіх танкаў. Тут былі выкарыстаны не разбураныя з даваенных часоў некалькі хлявоў-клуняў. Аднак знаходжанне гэтай рамонтнай базы ў горадзе было кароткачасовым. Вясной рамонтнікі перамясціліся бліжэй да лініі фронта ***(здымак 2)***.

У Лунінцы адкрылася некалькі камісійных і звычайных магазінаў. Іх уладальнікі – у большасці сваёй палякі, прыехаўшыя з Генерал-Губернатарства (так акупанты называлі Польшчу), амаль усе былі «фальксдойчамі» (асобы, якія мелі нямецкае паходжанне). У магазінах можна было купіць сахарын, курыцельную тонкую паперу маркі «Solali», каменьчыкі для запальніц, савецкую махорку, курыцельныя трубкі, партсігары, «вечныя» ручкі, гадзіннікі, свечкі, шкло для газавых лямпаў, нейкія кансервы, дарагія забаўкі з розных краін Еўропы, шмат іншых рэчаў і прадметаў невядомага паходжання. У камісійныя магазіны насельніцтва іншы раз здавала даволі прыстойныя рэчы, што засталіся з даваенных часоў. Але не заўсёды яны прадаваліся. Немцы іншы раз праводзілі канфіскацыі – проста забіралі ў насельніцтва тое, што ім спадабалася. Усё больш-менш добрае, іншы раз – старажытнае скуплялася нямецкімі афіцэрамі і чыноўнікамі (і адсылалася ў «фатэрлянд») ці прыезжымі перакупшчыкамі з Генерал-Губернатарства. Дарэчы, прадукцыя вядомых цяпер фірмаў, якія выпрабляюць мыла «Palmolive», крэм «Nivea», лекі «Bayer», радыёапаратуру «Philips», была ўжо на прылаўках лунінецкіх магазінаў – у гады акупацыі. Не ў такой колькасці, зразумела, але мыла – у тых

…пацыйныя ўлады на чале з бургамістрам Якубікам урачыста адкрылі ў Лунінцы кінатэатр. Ён працаваў для насельніцтва некалькі дзён у тыдзень, сеансы заканчваліся да камендацкай гадзіны, якая не асабліва захоўвалася. У вызначаныя дні кіно паказвалі толькі для немцаў. Некаторы час сеансы для лунінчан былі бясплатнымі. З дзяцей грошы не бралі ніколі. Хлопчыкі часцей за ўсё ўладкоўваліся на падлозе перад экранам. Зала ў кінатэатры была вузкая, доўгая з паступовым узняццем падлогі. Уваход быў быццам з двара, а некалькі выхадаў – прама на вуліцу. Паказвалі толькі нямецкія фільмы. Большасць гледачоў не разумела мовы, не ведала, пра што ідзе размова, дзе адбываецца дзеянне і калі. Але ўсё ж некалькі фільмаў запомніліся. Каляровая кінастужка пра барона Мюнхгаузена. Фільм з сюжэтам, падобным на «Дванаццаць крэслаў»: цётка памірае, пляменнік прадае спадчыну – 12 крэслаў, даведваецца пра брыльянты, шукае крэслы, знаходзіць камяні і купляе вялікую цырульню. Фільм пра нямецкіх падводнікаў. Былі і рускамоўныя кінакарціны. Двухсерыйны фільм «Жыд» – пра злых яўрэяў-масонаў у акружэнні прускага караля. Былі прапагандысцкія фільмы на рускай і ўкраінскай мовах – пра «цяжкую долю савецкіх людзей пад прыгнётам камуністаў» і пра шчаслівае жыццё партыйцаў, энкавэдзістаў, палітработнікаў-яўрэяў. Былі фільмы пра калгасы. Нешта паказвалі пра Катынь. Вялікім поспехам у немцаў-гледачоў карысталася ваенная кінахроніка «Wochenschau» (тыднёвы агляд). Калі на экране паказваліся савецкія аэрадромы з грудамі разбітых, не паспеўшых узляцець, самалётаў, дарогі Беларусі, забітыя згарэўшай разбітай тэхнікай, палаючыя вуліцы захопленых гарадоў, натоўпы палонных разгубленых чырвонаармейцаў і камандзіраў, забітых савецкіх байцоў ля разбітых гармат і кулямётаў, на гэтым фоне – пераможны марш нямецкай тэхнікі, – зала дружна апладзіравала.

Л. КОЛАСАЎ.

Працяг будзе.